

3. *Osvita v suchasni Ukraini* [Education in modern Ukraine]. Available at: http://pidruchniki.com/12461220/pedagogika/osvita_suchasniy_ukrayini.
4. *Demografichna sytuatsiia v Ukraini* [Demographic situation in Ukraine.] Available at: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2014/dem0114.pdf.
5. Kats M.N. *Sovremennoe ukraïnskaïa obrazovanye: kryzys yly modernyzatsiia?* [Modern Ukrainian Education: Crisis or Modernization?]. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65029/37-ac.pdf?sequence=1>.
6. Losa Maryo Varhas. *V nyneshnei tsyvylyzatsyy ne ostaetsia mesta chelovecheskym tsennostiam.* [In this civilization there is no place for human values.]. Available at: <http://fakty.ua/191067-mario-vargas-losa-v-nyneshnej-civilizatsii-ne-ostaetsya-mesta-chelovecheskim-cennostya>.
7. Palkyn V.A. *Semia v uslovyakh ynformatsyonnoho obshchestva.* [Family in an Information Society]. *Imidzh suchasnoho pedahoha.* 2014, no. 6, pp. 49–52.
8. Radchuk H. K. *Shliakhy modernizatsii vyshchoi osvity v konteksti yevrointehratsii* [Ways of Modernization of Higher Education in the Context of European Integration.]. *Materialy rehionalnoho naukovopraktychnoho seminaru / za zah. red. H. V. Tereshchuka.* Ternopil : Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2008. p. 84.
9. Savchenko O. O. *Zakhidna paradyhma osvity na pochatku KhKhI stolittia (sotsialno-filosofskyi analiz)* [Western paradigm of education at the beginning of the XXI century (socio-philosophical analysis)]: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.03 ; Khark. un-t Povitrianykh syl im. I. Kozheduba. Kharkiv. 2008. 14 p.
10. *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy* [State Statistics Committee of Ukraine] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. *Osvita v Ukraini* [Education in Ukraine]. Available at: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
12. Boiko O.O., Klopotiuk Yu.A. *Osvita v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku* [Education in Ukraine: the state and prospects of development]. Available at: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=74866>

Надійшла (received) 12.03.2018

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Агаларова Карина Адільівна (Агаларова Карина Адильевна, Agalarova Karina Adilivna) – кандидат соціологічних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри соціології і політології; м. Харків, Україна; e-mail: karinaagalárova18@gmail.com

Сутула Оксана Анатоліївна (Сутула Оксана Анатольевна, Sutula Oksana Anatolivna) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри соціології і політології; м. Харків, Україна; e-mail: sutula.oksana5@gmail.com

УДК 39:323.11.(477.44) «Харків»

doi: 10.20998/2227-6890.2018.4.04

В. М. СКЛЯР

ХАРКІВ: ЕТНОМОВНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

У статті розкрито етномовну структуру населення міста Харкова за статистичними матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Абсолютну більшість серед усього населення міста становили українці. У Харкові дисперсно розселені представники етнічних меншин, найбільшою за чисельністю серед них залишалися росіяни. Встановлено особливості мовної структури як українців, так і етнічних меншин. Попри те, що росіяни опинилися в меншості, переважну більшість серед усього населення Харкова складало російськомовне населення, внаслідок інерційного впливу етномовних процесів доби бездержавності України.

Ключові слова: Харків, етнічний склад населення, мовна структура населення, українці, етнічні меншини, україномовне та російськомовне населення.

В. Н. СКЛЯР

ХАРЬКОВ: ЭТНОЯЗЫКОВОЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ В НАЧАЛЕ XXI СТ.

В статье раскрыта этноязыковая структура населения города Харькова по статистическим материалам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Абсолютное большинство среди всего населения города составляли украинцы. В Харькове дисперсно расселены представители этнических меньшинств, самым большим среди них за численностью оставались русские. Определены особенности языковой структуры украинцев и этнических меньшинств. Несмотря на то что, русские оказались в меньшинстве, большинство среди всего населения Харькова составляло русскоязычное население, в результате инерционного влияния этноязыковых процессов периода до провозглашения независимости Украины.

Ключевые слова: Харьков, этнический состав населения, языковая структура населения, украинцы, этнические меньшинства, украиноязычное и русскоязычное население.

V. M. SKLYAR

KHARKIV: ETHNO-LANGUAGE STRUCTURE POPULATION AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The paper describes the ethnic-language structure of the population of Kharkiv according to the statistical data of the All-Ukrainian Population Census of 2001. The absolute majority of the population of the city was Ukrainians. Representatives of ethnic minorities settled in Kharkiv dispersedly, the largest among them were Russians. The peculiarities of the linguistic structure of both Ukrainians and ethnic minorities are determined. Despite the fact that the Russians were in a minority, the overwhelming majority among the all population of Kharkiv was Russian-speaking population, due to the inertial effects of the ethno-language processes of the period without state in Ukraine.

Keywords: Kharkiv, ethnic structure of the population, linguistic structure of the population, Ukrainians, ethnic minorities, Ukrainian-speaking and Russian-speaking population.

© В. М. Скляр, 2018

Вступ. Важливе значення в сучасній етнологічній науці в Україні мають дослідження етнічного та мовного складу населення не лише окремих областей, але й окремих обласних центрів, у тому числі і Харкова. Етномовні процеси в Україні знайшли відображення в науковому доробку українських учених: В.К. Борисенко [1], М.С. Дністрянського [2], В.Б.Свуха [3], Л.Т. Масенко [4], В.І. Наулка [5], Ю.А. Огульчанського [6], Я.К. Радевича-Винницького [7], В.О. Романцова [8]. Однак, спеціальних наукових праць, присвячених безпосередньо дослідженню етномовної структури населення міста Харкова на початку XXI ст. до сих пір не існує. Проте, ще в 1918 році у монографії Д.І. Багалія «Історія Слобідської України» у розділі «Харків як українське місто» акцентовано увагу на етномовній структурі населення центру Слобожанщини [9]. Найбільш повні статистичні дані для наукових етнологічних студій щодо етномовної структури населення Харкова на початку XXI ст. надають матеріали Всеукраїнського перепису населення 2001 року [10]. На основі аналізу цих статистичних матеріалів автором підготовлено таблиці 1, 2.

Мета статті: визначити етномовний склад населення міста Харкова, опираючись на аналіз статистичних матеріалів Всеукраїнського перепису населення 2001 року за такими напрямками: українці, росіяни, етнічні меншини, крім росіян, україномовне та російськомовне населення.

Все населення. Територіальне розміщення населення у Харківській області залишається досить нерівномірним. Визначальною ознакою поселенської мережі області стало те, що половина усього населення Харківщини зосереджувалася у Харкові – 50,01% (1 449 871 особа із 2 895 813 осіб) (табл. 1, 2). Серед усіх міст України за чисельністю населення Харків поступався лише столиці – Києву.

Таблиця 1. Населення міста Харкова: загальна чисельність населення (1), власні національні мови (2), україномовні (3), російськомовні (4), етнічна структура всього населення (5), структура етнічних меншин (6), структура етнічних меншин, крім росіян (7)

	1	2	3	4	5	6	7
	осіб	осіб	осіб	осіб	%	%	%
все населення	1 449 871	944 600	460 607	954 901	100,0		
українці	884 228	446 039	446 039	437 337	60,99		
етнічні меншини	548 343	498 561	14 568	517 564	37,82	100,0	
росіяни	496 538	483 722	12 245	483 722	34,25	90,55	
етнічні меншини, крім росіян	51 805	14 839	2 323	33 842	3,57	9,45	100,0
євреї	11 176	139	476	10 536	0,77	2,04	21,57
білоруси	7 293	901	442	5 934	0,50	1,33	14,08
вірмени	7 214	2 690	207	4 298	0,50	1,32	13,93
азербайджанці	3 892	2 145	91	1 637	0,27	0,71	7,51
татари	3 190	633	114	2 434	0,22	0,58	6,16
грузини	2 839	1 199	98	1 535	0,20	0,52	5,48
в'єтнамці	2 406	2 370	-	34	0,17	0,44	4,64
поляки	1 186	90	293	791	0,08	0,22	2,29
молдовани	987	245	85	621	0,07	0,18	1,91

Таблиця 2. Населення міста Харкова: мовна структура населення: з власними національними мовами (1), україномовні (2), російськомовні (3), етнічна структура україномовного населення (4), етнічна структура російськомовного населення (5), частка Харкова серед усього населення Харківської області (6)

	1	2	3	4	5	6
	%	%	%	%	%	%
все населення	65,15	31,77	65,86	100,0	100,0	50,01
українці	50,44	50,44	49,46	96,84	45,80	43,16
етнічні меншини	90,92	2,67	94,39	3,16	54,20	66,89
росіяни	97,42	2,47	97,42	2,66	50,66	66,92
етнічні меншини, крім росіян	28,64	4,48	65,33	0,50	3,54	66,67
євреї	1,24	4,26	94,27	0,10	1,10	96,54
білоруси	12,35	6,06	81,37	0,10	0,62	49,44
вірмени	37,29	2,87	59,58	0,04	0,45	64,66
азербайджанці	55,11	2,34	42,06	0,02	0,17	68,47
татари	19,84	3,57	76,30	0,02	0,25	75,99
грузини	42,23	3,45	54,07	0,02	0,16	64,11
в'єтнамці	98,50	-	1,41	-	0,00...	98,61
поляки	7,59	24,70	66,69	0,06	0,08	61,26
молдовани	24,82	8,61	62,92	0,02	0,07	40,09

Українці. Етнічний склад населення Харкова та інших теренів Харківської області за межами обласного центру помітно відрізнявся. Зокрема, серед загальної чисельності населення Харкова частка українців досягала 60,99% (884 228 осіб із 1 449 871 особи), а в області за межами міста цей рівень виявився значно вищим – 80,53% (1 164 471 особа із 1 445 942 осіб). Тому, якщо серед усього населення Харкова 6 із 10-ти мешканців були українцями, то в Харківщині за межами обласного центру 8 із 10-ти мешканців належали до українців. Тобто, половина всього населення Харківщини зосереджувалася в обласному центрі – 50,01% (1 449 871 особа із 2 895 813 осіб), але меншість українців області – 43,16% (884 228 осіб із 2 048 699 осіб) (табл. 1, 2).

Істотні відмінності виявилися і в мовній структурі українців у Харкові та в Харківщині за межами міста. Так, рівень частки україномовних серед українців, які мешкали у Харкові був значно нижчим, ніж серед українців, розселених на інших теренах області, відповідно, 50,44% (446 039 осіб із 884 228 осіб) та 92,12% (1 072 724 особи із 1 164 471 осіб). Серед українців Харкова лише дещо більше половини були україномовними, а в області за межами міста – 9 із 10-ти. Навпаки, рівень частки російськомовних серед українців у Харкові залишався значно вищим, ніж в області за межами обласного центру, відповідно, 49,46% (437 337 осіб із 884 228 осіб) та 7,86% (91 577 осіб із 1 164 471 особи) (табл. 1, 2). Серед українців, які зосереджувалися у Харкові майже кожен 2-й виявився зросійщеним за мовою, а в Харківщині за межами міста – лише кожен 13-й.

Рівень зосередження у Харкові україномовних та російськомовних українців області також істотно відрізнявся. Частка обласного центру серед україномовних українців Харківщини виявилася значно нижчою, порівняно з рівнем зосередження російськомовних українців області, відповідно,

29,37% (446 039 осіб із 1 518 763 осіб) та 82,69% (437 337 осіб із 528 914 осіб) (табл. 1, 2). У Харкові мешкав лише 3 із 10-ти україномовних українців та 8 із 10-ти зросійщених за мовою українців Харківщини. Тому більшість російськомовних українців, але меншість україномовних українців області зосереджувалася безпосередньо у місті Харкові.

Росіяни. Значні відмінності у рівні частки росіян зберігалися в етнічному складі населення Харкова та інших територій області за межами міста. Серед усього населення обласного центру рівень частки росіян досягав 34,25% (496 538 осіб із 1 449 871 особи), а в області за межами Харкова цей рівень був удвічі нижчим – 16,98% (245 487 осіб із 1 445 942 осіб). Серед усього населення обласного центру кожен 3-й був росіянином, а серед усього населення інших територій Харківщини – лише кожен 6-й. Однак, абсолютну більшість серед усього населення Харкова складали українці і за чисельністю переважали росіян майже вдвічі, а в області за межами міста – майже в'ятеро. Зберігалися значні відмінності у рівні зосередження у Харкові росіян та українців. Частка росіян Харківщини, які зосереджувалися в обласному центрі, досягала 66,92% (496 538 осіб із 742 025 осіб), а рівень зосередження у Харкові українців залишався помітно нижчим – 43,16% (884 228 осіб із 2 048 699 осіб) (табл. 1, 2). Тобто, дві третини росіян Харківщини зосереджувалися безпосередньо у Харкові, але меншість українців області. Тому, головним осередком територіального розміщення росіян у Харківській області слугував якраз обласний центр.

Помітні відмінності зберігалися у мовній структурі росіян у Харкові та у Харківщині за межами обласного центру. Рівень частки російськомовних серед росіян у місті був вищим, ніж на інших теренах області, відповідно, 97,42% (483 722 осіб із 496 538 осіб) та 92,05% (225 964 особи із 245 487 осіб). Навпаки, рівень частки україномовних серед росіян у Харкові виявився нижчим, ніж серед росіян за межами обласного центру, відповідно, 2,47% (12 245 осіб із 496 538 осіб) та 7,93% (19 479 осіб із 245 487 осіб) (табл. 1, 2). Серед росіян у місті Харкові лише кожен 40-й був україномовним, а серед росіян, які мешкали в області за межами міста – майже кожен 13-й.

Рівень мовної асиміляції (українізації) росіян у Харкові залишався істотно нижчим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців в обласному центрі, відповідно, 2,47% (12 245 осіб із 496 538 осіб) та 49,46% (437 337 осіб із 884 228 осіб). При цьому, за чисельністю в абсолютних показниках україномовні росіяни у 35 разів поступалися російськомовним українцям. Серед росіян Харкова лише кожен 40-й був україномовним, але майже половина українців були зросійщеними за мовою. Якраз ці істотні відмінності у рівні мовної асиміляції росіян та українців свідчать про збереження інерційних впливів етномовних процесів доби бездержавності України, зокрема в урбаністичному середовищі Харківщини, насамперед в обласному центрі. На відміну від Харкова, на інших

теренах області рівень частки україномовних серед росіян був навіть дещо вищим, ніж рівень частки російськомовних серед українців, відповідно, 7,93% (19 479 осіб із 245 487 осіб) та 7,86% (91 577 осіб із 1 164 471 особи). Рівень зосередження у Харкові російськомовних та україномовних росіян Харківської області також істотно відрізнявся. Частка обласного центру серед російськомовних росіян Харківщини залишалася значно вищою, ніж серед україномовних росіян області, відповідно, 68,16% (483 722 особи із 709 686 осіб) та 38,60% (12 245 осіб із 31 724 осіб) (табл. 1, 2). Тобто, більше двох третин російськомовних росіян області зосереджувалися у Харкові та лише 4 із 10-ти україномовних росіян Харківщини.

Етнічні меншини, крім росіян. Кожна з етнічних меншин, окрім росіян у Харкові мала дисперсний тип розселення. Тому досить незначною залишалася сукупна їхня чисельність, як і їхня частка серед усього населення міста – 3,57% (51 805 осіб із 1 449 871 особи). Серед усього населення області за межами Харкова, цей рівень залишався удвічі нижчим – 1,79% (25 902 особи із 1 445 942 осіб). Серед усього населення міста кожен 28-й належав до етнічних меншин, окрім росіян, а серед усього населення інших територій області – лише кожен 56-й. Незначним був рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед сукупної чисельності етнічних меншин Харкова – 9,45% (51 805 осіб із 548 343 осіб). Серед етнічних меншин міста лише кожен 10-й належав до етнічних меншин, окрім росіян, а всі інші були росіянами (9 із 10-ти). Рівень частки етнічних меншин, окрім росіян Харківщини, які зосереджувалися у Харкові, досягав 66,67% (51 805 осіб із 77 707 осіб) і був таким же, як і рівень зосередження росіян – 66,92% (табл. 1, 2). Тому, головним осередком територіального розміщення етнічних меншин, окрім росіян, як і росіян Харківщини слугував якраз обласний центр.

Серед етнічних меншин, окрім росіян, розселених дисперсно у місті Харкові значного поширення набули асиміляційні процеси у їхньому мовному середовищі. Не асимільовані за мовою опинилися серед них у – 28,64% (14 839 осіб із 51 805 осіб). Ще нижчим був рівень частки україномовних серед етнічних меншин, окрім росіян – 4,48% (2 323 особи). Однак, рівень частки україномовних серед цих меншин виявився майже вдвічі вищим, ніж серед росіян – 2,47%. Як наслідок інерційного впливу етномовних процесів доби бездержавності України залишався досить значним рівень частки російськомовних серед етнічних меншин, окрім росіян у Харкові. Зросійщені за мовою серед них складали абсолютну більшість – 65,33% (33 842 особи), тобто дві третини. Помітно відрізнялося територіальне розміщення етнічних меншин, окрім росіян у Харкові у залежності від рідної мови. Рівень частки обласного центру серед не асимільованих за мовою етнічних меншин, окрім росіян в області складав 59,20% (14 839 осіб із 25 065 осіб). Найвищим був рівень частки Харкова серед російськомовних етнічних меншин, окрім росіян

Харківщини – 76,81% (33 842 особи із 44 059 осіб). Значно нижчим був рівень частки міста серед україномовних етнічних меншин, окрім росіян області – лише 31,06% (2 323 особи із 7 493 осіб) (табл. 1, 2). У Харкові зосереджувалися 3 із 4-х російськомовних, 6 із 10-ти не асимільованих за мовою та лише кожен 3-й україномовний представник етнічних меншин, окрім росіян Харківщини.

Варто підкреслити, що чисельність кожної із 9-ти етнічних меншин, окрім росіян була досить незначною – від 1 тис. осіб до 11 тис. осіб, а рівень частки жодної із них в етнічному складі населення Харкова не досягав і 1%. Так, чисельність євреїв складала 11 176 осіб, а їхня частка серед усього населення міста досягала лише 0,77%, білорусів – 7 293 осіб (0,50%), вірменів – 7 214 осіб (0,50%). Разом євреї, білоруси та вірмени склали половину сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян у Харкові. Ще меншими залишалися чисельність та рівень частки серед усього населення міста інших етнічних меншин: азербайджанців – 3 892 особи (0,27%), татар – 3 190 осіб (0,22%), грузинів – 2 839 осіб (0,20%), в'єтнамців – 2 406 осіб (0,17%), поляків – 1 186 осіб (0,08%) та молдован – 987 осіб (0,07%) (табл. 1). Переважно більшість серед цих меншин, за винятком євреїв та поляків, склали мігранти, а в'єтнамці взагалі належать до іноземців. До того ж, Харківщина залишалася одним із головних осередків територіального розміщення в Україні для євреїв, вірменів, азербайджанців, грузинів та в'єтнамців. У Харкові дисперсно розселені поодинокі представники інших етносів, чисельність яких складала від декількох десятків до декількох сотень осіб.

Відрізнялася мовна структура кожної із 9-ти етнічних меншин у Харкові. Значного поширення у їхньому мовному середовищі набули асиміляційні процеси. Лише серед в'єтнамців та азербайджанців (недавніх мігрантів та іноземців) абсолютну більшість становили неасимільовані за мовою, відповідно, 98,50% (2 370 осіб із 2 406 осіб) та 55,11% (2 145 осіб із 3 892 осіб). Серед інших 7-ми меншин не асимільовані за мовою опинилися в меншості: серед грузинів – 42,23% (1 199 осіб із 2 839 осіб), вірменів – 37,29% (2 690 осіб із 7 214 осіб), молдован – 24,82% (245 осіб із 987 осіб), татар – 19,84% (633 особи із 3 190 осіб), білорусів – 12,35% (901 особа із 7 293 осіб) та поляків – 7,59% (90 осіб із 1 186 осіб). Найнижчим рівень не асимільованих за мовою виявився серед євреїв – лише 1,24% (139 осіб із 11 176 осіб). Поміж 9-ти етнічних меншин міста найвищим рівень частки україномовних спостерігався серед поляків – 24,70% (293 особи із 1 186 осіб). Серед інших меншин цей рівень складав: серед молдован – 8,61% (85 осіб із 987 осіб), білорусів – 6,06% (442 особи із 7 293 осіб), євреїв – 4,26% (476 осіб із 11 176 осіб), татар – 3,57% (114 осіб із 3 190 осіб), грузинів – 3,45% (98 осіб із 2 839 осіб), вірменів – 2,87% (207 осіб із 7 214 осіб), а найменше серед азербайджанців – 2,34% (91 особа із 3 892 осіб). Лише серед в'єтнамців не було жодного україномовного. До того ж, рівень частки україномовних серед поляків та євреїв виявився навіть

дещо вищим, ніж рівень частки неасимільованих серед них. Рівень частки україномовних серед 7-ми меншин залишався навіть вищим, ніж рівень частки україномовних серед росіян. Серед 7-ми із 9-ти етнічних меншин Харкова російськомовні становили абсолютну більшість: серед євреїв – 94,27% (10 536 осіб із 11 176 осіб), білорусів – 81,37% (5 934 особи із 7 293 осіб) татар – 76,30% (2 434 особи із 3 190 осіб), поляків – 66,69% (791 особа із 1 186 осіб), молдован – 62,92% (621 особа із 987 осіб), вірменів – 59,82% (4 298 осіб із 7 214 осіб), грузинів – 54,07% (1 535 осіб із 2 839 осіб). Лише серед азербайджанців та в'єтнамців російськомовні були в меншості, відповідно, 42,06% (1 637 осіб із 3 892 осіб) та 1,41% (34 особи із 2 406 осіб) (табл. 1, 2). Рівень зосередження у Харкові російськомовних представників усіх 9-ти меншин був помітно вищим, ніж рівень зосередження не асимільованих за мовою та україномовних.

Україномовне населення. Істотні відмінності у рівні частки україномовного населення зберігалися серед усього населення міста Харкова та населення Харківщини за межами обласного центру. Серед усього населення Харкова україномовне населення опинилося в меншості – 31,77% (460 607 осіб із 1 449 871 осіб), а на інших теренах області україномовне населення становило абсолютну більшість – 75,89% (1 097 373 осіб із 1 445 942 осіб). Тобто, якщо серед усього населення обласного центру частка україномовного населення не досягала і третини, то серед усього населення Харківщини за межами Харкова 3 із 4-х мешканців належали до україномовного населення. Мовна структура населення Харкова, якраз за рахунок україномовного населення, помітно відрізнялася від мовної структури населення інших теренів області за межами міста. Рівень частки україномовного населення серед усього населення Харкова виявився майже удвічі нижчим, ніж рівень частки українців, відповідно, 31,77% (460 607 осіб із 1 449 871 осіб) та 60,99% (884 228 осіб). Тому, якщо україномовне населення опинилося в меншості серед усього населення міста, то українці становили абсолютну більшість. При цьому, україномовне населення поступалося за чисельністю українцям на 423 621 особу, а за рівнем частки серед усього населення Харкова – на 29,22% (табл. 1, 2).

Рівень частки Харкова серед усього україномовного населення Харківської області становив лише 29,56% (460 607 осіб із 1 557 980 осіб). Однак, рівень частки міста серед українців Харківщини був помітно вищим – 43,16% (884 228 осіб із 2 048 699 осіб) (табл. 1, 2). Тобто, мешканцем Харкова був лише кожен 3-й представник україномовного населення та 4 із 10-ти українців області. У Харкові зосереджувалася меншість як україномовного населення, так і українців області.

Україномовне населення Харкова складалося переважно лише з україномовних українців, частка яких досягала 96,84% (446 039 осіб із 460 607 осіб). Незначним був рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян, як і їхня чисельність в абсолютних показниках, відповідно

2,66% (12 245 осіб) та 0,50% (2 323 особи). На відміну від міста Харкова, де україномовне населення опинилося в меншості, на інших теренах області абсолютну більшість серед усього населення становило україномовне населення – 75,89% (1 097 373 осіб із 1 445 942 осіб). Проте, рівень частки українців серед усього населення Харківщини без обласного центру, був ще вищим – 80,53% (1 164 471 особи). Тому, україномовне населення на цих теренах Харківщини за межами обласного центру поступилося за чисельністю українцям на 67 098 осіб, а за рівнем частки серед усього населення – на 4,64% (табл. 1, 2).

Російськомовне населення. Зберігалися істотні відмінності у рівні частки російськомовного населення серед усього населення Харкова та Харківської області за межами міста. Так, серед усього населення обласного центру рівень частки російськомовного населення виявився значно вищим, ніж серед усього населення інших населених пунктів області в цілому, відповідно, 65,86% (954 901 особи із 1 449 871 особи) та 22,67% (327 758 осіб із 1 445 942 осіб). Серед усього населення міста Харкова російськомовне населення становило абсолютну більшість (2 із 3-х мешканців), а на теренах Харківщини за межами обласного центру лише майже кожен 4-й належав до російськомовного населення. Рівень частки російськомовного населення серед усього населення міста був значно вищим, ніж рівень частки росіян, відповідно, 65,86% (954 901 особи із 1 449 871 особи) та 34,25% (496 538 осіб). Тобто, визначальною ознакою населення Харкова стали значні відмінності між мовним та етнічним складом населення. За чисельністю в абсолютних показниках російськомовне населення у місті переважало росіян майже вдвічі – на 458 363 особи, а за рівнем частки серед усього населення – на 31,61% (табл. 1, 2). Тому, хоча росіяни залишалися в меншості і складали лише третину всього населення Харкова, російськомовне населення становило більшість.

Натомість, попри те, що українці домінували за чисельністю в абсолютних показниках у Харкові, україномовне населення опинилося в меншості серед усього населення міста. Такі істотні відмінності були спричинені тим, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців залишався істотно вищим, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) росіян, відповідно, 49,46% (437 337 осіб із 884 228 осіб) та 2,47% (12 245 осіб із 496 538 осіб). Російськомовні українці у Харкові переважали за чисельністю україномовних росіян на 425 092 особи, тобто в 35 разів (табл. 1, 2). Серед українців у місті кожен 2-й був зросійщеним за мовою, а серед росіян лише кожен 40-й був україномовним.

Істотно відрізнялися також етнічна структура російськомовного та україномовного населення Харкова. Серед російськомовного населення обласного центру рівень частки російськомовних росіян ледве перевищував половину – 50,66% (483 722 особи із 954 901 особи), а серед україномовного населення міста рівень частки україномовних українців досягав

96,84% (446 039 осіб із 460 607 осіб). До того ж, рівень частки російськомовних українців серед російськомовного населення Харкова виявився істотно вищим, ніж рівень частки україномовних росіян серед україномовного населення, відповідно, 45,80% (437 337 осіб із 954 901 особи) та 2,66% (12 245 осіб із 460 607 осіб). Тобто, серед російськомовного населення Харкова більше 4-х із 10-ти були російськомовними українцями, а серед україномовного населення міста лише кожен 38-й був україномовним росіянином. Значно вищим був рівень частки російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед російськомовного населення Харкова, порівняно з рівнем частки україномовних етнічних меншин, окрім росіян серед україномовного населення міста, відповідно, 3,54% (33 842 особи із 954 901 особи) та 0,50% (2 323 особи із 460 607 осіб) (табл. 1, 2). Серед російськомовного населення Харкова кожен 28-й належав до російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, а серед україномовного населення лише 200-й належав до україномовних етнічних меншин, окрім росіян.

Харків залишався основним осередком територіального розміщення російськомовного населення у Харківщині. Рівень частки міста серед загальної чисельності російськомовного населення області досягав 74,45% (954 901 осіб із 282 659 осіб). При цьому, рівень частки обласного центру серед україномовного населення Харківщини залишався істотно нижчим – лише 29,56% (460 607 осіб із 1 557 980 осіб). У Харкові зосереджувалися 3 із 4-х представників російськомовного населення і лише 3 із 10-ти представників україномовного населення області.

Висновки. Отже, абсолютну більшість серед усього населення міста Харкова становили українці, а етнічні меншини залишалися в меншості. 9 із 10-ти представників етнічних меншин належали лише до однієї з них – росіян. Переважну більшість серед росіян Харкова складали мігранти та їхні нащадки у першому поколінні. Це було результатом масового заселення росіянами урбаністичного середовища України, особливо у 50-ті–80-ті рр. ХХ ст. Чисельність та частка інших етнічних меншин серед усього населення Харкова залишалися досить незначними. Частка жодної із них не досягала й 1% серед загальної чисельності населення міста. За радянських часів в Україні українці опинилися в становищі підпорядкованої більшості, а домінантне становище посідала російська етнічна меншина. Інерційний вплив етномовних процесів доби бездержавності зберігається й до нині. Тому рівень мовного зросійщення українців у Харкові навіть за переписом 2001 року виявився значно вищим, ніж рівень мовної українізації росіян. Свідченням інерційного впливу етномовних процесів радянської доби є й те, що рівень частки російськомовних серед кожної з етнічних меншин, окрім росіян залишався помітно вищим, ніж рівень частки серед них україномовних. Однак, рівень мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, окрім росіян

залишався навіть вищим, ніж росіян. Етнічний склад та мовна структура населення Харкова на початку ХХІ ст. помітно відрізнялися, якраз унаслідок збереження інерційного впливу етномовних процесів доби бездержавності України. До того ж, етномовна структура населення обласного центру мала досить значні відмінності, порівняно з етномовною структурою населення інших теренів Харківщини, де цей вплив виявився відчутно меншим.

Список літератури

1. Борисенко В.К. Етнічний склад населення України. *Українська етнологія*. Київ: Либідь, 2007. С. 60–69.
2. Дністрянський М.С. *Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики*. Львів: Літопис, 2006. 490 с.
3. Свтух В.Б., Трошинський В.П., Галушко К.Ю. *Етнонаціональна структура українського суспільства*. Київ: Наук. думка, 2004. 344 с.
4. Масенко Л.Т. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Вид. дім «КМА», 2004. 163 с.
5. Наулко В.І. *Хто і відколи живе в Україні*. Київ: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. 80 с.
6. Огульчанський Ю.А. *Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми*. Київ: Вид. дім «КМА», 2006. 68 с.
7. Радевич-Винницький Я.К. *Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання*. Київ–Дрогобич: Посвіт, 2011. 592 с.
8. Романцов В.О. *Український етнос: на одвічних землях*. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. 200 с.
9. Багалій Д.І. *Історія Слобідської України*. Харків: Вид-во «Основа», 1990. 208 с.
10. *Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року*. Київ: Держкомстат України, 2003. 246 с.

References (transliterated)

1. Borysenko V.K. Etnichnyi sklad naseleння Ukrainy [Ethnic composition of the population of Ukraine]. *Ukrainska etnolohiia*. 2007, pp. 60–69.
2. Dnistrianskyi M.S. *Etnopolitychna heohrafiia Ukrainy: problemy teorii, metodolohii, praktyky* [Ethnopolitical geography of Ukraine: problems of theory, methodology, practice]. Lviv, Litopys Publ., 2006. 490 p.
3. Yevtukh V.B, Troshchynskiy V.P., Halushko K.Iu. *Etonatsionalna struktura ukrainskoho suspilstva* [Ethnonational structure of Ukrainian society]. Kyiv, Nauk. Dumka Publ., 2004. 344 p.
4. Masenko L.T. *Mova i suspilstvo: postkolonialnyi vymir* [Language and Society: Post-Colonial Dimension]. Kyiv, KMA Publ., 2004. 163 p.
5. Naulko V.I. *Khto i vidkoly zhyve v Ukraini* [Who ever lives in Ukraine]. Kyiv: Hol. spets. red. lit. movamy nats. menshyn Ukrainy Publ., 1998. 80 p.
6. Ohulchanskyi Yu.A. *Etnichna struktura ukrainskoho suspilstva: uivavni ta diisni problemy* [Ethnic structure of Ukrainian society: imaginary and actual problems]. Kyiv, KMA Publ., 2006. 68 p.
7. Radevych-Vynnytskyi Ya.K. *Dvomovnist v Ukraini: teoriia, istoriia, movovzhyvannia* [Bilingualism in Ukraine: theory, history, speech behavior]. Kyiv–Drohobych, Posvit Publ., 2011. 592 p.
8. Romantsov V.O. *Ukrainskyi etnos: na odvichnykh zemliakh* [Ukrainian ethnos: on the eternal lands]. Kyiv, O. Telihy Publ., 2004. 200 p.
9. Bahalii D.I. *Istoriia Slobidskoi Ukrainy* [History of Sloboda Ukraine]. Kharkiv, Osнова Publ., 1990. 208 p.
10. *Natsionalnyi sklad naseleння Ukrainy ta yoho movni oznaky za danymi Vseukrainskoho perepysu naseleння 2001 roku* [National composition of the population of Ukraine and its linguistic features according to the data of the All-Ukrainian Population Census of 2001]. Kyiv, Derzhkomstat Ukrainy Publ., 2003. 246 p.

Надійшла (received) 15.03.2018

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Скляр Володимир Миколайович (Скляр Владимир Николаевич, Skliar Volodymyr Mykolayovych) – доктор історичних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри історії науки і техніки; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>; e-mail: sklyar_vm@ukr.net